

Iwona Dembowska-Wosik*

 <https://orcid.org/0000-0002-5787-4185>

Gramatyka w praktyce i teorii. O serii podręczników do nauki języka polskiego jako obcego
Gramatyka dla praktyka. Funkcjonalne ćwiczenia gramatyczne z języka polskiego jako obcego dla obcokrajowców na poziomie A1, A2, B1

Streszczenie. Celem recenzji jest krytyczne omówienie serii trzech podręczników do nauki gramatyki polskiej jako obcej *Gramatyka dla praktyka* autorstwa Kamili Dembińskiej, Karoliny Fastyn-Pleger, Agnieszki Małyski i Marty Ułańskiej. Omówiono sposób realizacji zamysłu metodycznego, który stanowi podstawę organizacji materiału w podręcznikach, zawartość poszczególnych części serii, tematykę i stosowane formy ćwiczeń, metajęzyk, obecne w podręcznikach gatunki tekstów oraz warstwę stylistyczną, socjokulturową i realizowawczą.

Słowa kluczowe: nauczanie języka polskiego jako obcego, gramatyka funkcjonalna, gramatyka pedagogiczna

Grammar in practice and theory. On the Polish as a foreign language textbook series
Gramatyka dla praktyka. Funkcjonalne ćwiczenia gramatyczne z języka polskiego jako obcego dla obcokrajowców na poziomie A1, A2, B1

Summary. The aim of the review is the critical analysis of a series of grammar textbooks *Gramatyka dla praktyka* by Kamila Dembińska, Karolina Fastyn-Pleger, Agnieszka Małyska and Marta Ułańska. The author discusses the methodological assumptions which govern material organization in the textbooks, the content of each part of the series, topics and forms of the proposed exercises, the metalanguage and texts genres used in the textbooks, as well as the stylistic, sociocultural and cultural information provided in the series.

Keywords: teaching Polish as a foreign language, functional grammar, pedagogical grammar, textbook

Rola gramatyki w dydaktyce języków obcych podlegała na przestrzeni lat licznym przeobrażeniom. Część z nich wynikała z nowych danych empirycznych, część – z przesłanek teoretycznych, a powstające w ten sposób podejścia niejednokrotnie miały charakter skrajny. Najnowsze ustalenia nauki mówią o potrzebie równowagi pomiędzy koncentracją na komunikacji, a koncentracją na

* iwona.dembowska-wosik@uni.lodz.pl, Wydział Filologiczny, Zakład Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

poprawności językowej (Nassaji i Fotos 2011, Janowska 2020, Izdebska-Długosz 2016). W nauce języków fleksyjnych (obfitujących w zróżnicowane formy gramatyczne), szczególnie na wstępnych poziomach zaawansowania, komponent poprawnościowy jest zwykle znaczny. Dlatego istotna jest sprawna organizacja materiału gramatycznego przez nauczyciela, tak aby nie tracił on z oczu komunikacyjnego celu nauczania. Ponieważ, jak zauważa S. P. Kaczmarski (2002, s. 15), każdy podręcznik do gramatyki „z konieczności koncentruje się na pewnych aspektach języka, zarażem odsuwając na bok inne”, możliwość skorzystania z opracowania konsekwentnie realizującego komunikacyjne cele nauczania jest wielką pomocą dla lektorów.

Przedmiotem niniejszej recenzji jest publikacja o takim właśnie charakterze – powstała w ostatnich kilku latach seria zbiorów ćwiczeń *Gramatyka dla praktyka. Funkcjonalne ćwiczenia gramatyczne z języka polskiego jako obcego dla obcokrajowców na poziomie A1, A2, B1* stworzona przez zespół autorski w składzie: Kamila Dembińska, Karolina Fastyn-Pleger, Agnieszka Małyska, Marta Ułańska. Seria składa się z trzech części, które łączą metodologia prezentacji zagadnień gramatycznych, struktura wewnętrzna oraz rozwiązania edytorskie. Najstarszy podręcznik poświęcony jest fleksji imiennej i słowotwórstwu, drugi – czasownikowi, a najnowszy – składni.

Wolumin pierwszy składa się z dwóch części: większa, podzielona na 7 rozdziałów odpowiadających siedmiu przypadkom, obejmuje zagadnienia odmiany. Mniejsza – sześciorozdziałowa – poświęcona jest słowotwórstwu: rzeczownikom i przymiotnikom utworzonym od nazw krajów i kontynentów, przysłówkom odprzymiotnikowym, stopniowaniu przymiotników, stopniowaniu przysłówków, nazwom żeńskim utworzonym od nazw męskich, rzeczownikom odczasownikowym.

Podręcznik otwiera tekst „Od wydawcy”, po którym krótko zostają omówione podstawowe pojęcia i mechanizmy związane z odmianą. Zaprezentowane są również tabele deklinacji rzeczowników we wszystkich rodzajach. Następnie każdy z rozdziałów rozpoczyna część teoretyczna, po której zamieszczono ćwiczenia podzielone według poziomów zaawansowania językowego, a w ich obrębie uporządkowanie według funkcji komunikacyjnych. Te wyodrębnione są przy użyciu rozmaitych kryteriów: tematycznego (np. zakupy, s. 121), sytuacyjnego (np. wizyta u lekarza, s. 148), składniowego (np. dopełnienie, s. 71), aktu mowy (np. prośba o pomoc, s. 98), kryterium roli semantycznej (np. wykonawca czynności, s. 31). Ta pozorna niekonsekwencja jest odzwierciedleniem mnogości kryteriów doboru treści nauczania w nurcie komunikacyjnym. Jakkolwiek bowiem istnieją w polszczyźnie formy deklinacyjne silnie skorelowane z funkcjami komunikacyjnymi (takie jak np. narzędnikowa rekcja czasowników z pola semantycznego używania/posługiwania się czymś), tak wiele form występuje w różnych kontekstach, często trudnych do połączenia w obrębie jednego typu wypowiedzi.

Część teoretyczna rozpoczynająca każdy rozdział zawiera prezentację reguł rządzących tworzeniem omawianych form dla rzeczowników, zaimków, liczebników; wykaz najważniejszych funkcji składniowych i sytuacji komunikacyjnych, w których dany przypadek jest używany; wykaz występujących alternacji; informacje o wyjątkach oraz różnorodne informacje dodatkowe i uwagi. Całość stanowi wyczerpujące źródło wiedzy na temat danej formy, przedstawione w sposób, który nauczyciele niewątpliwie uznają za przystępny. Zgodnie z deklaracją Auterek to oni właśnie są głównymi odbiorcami tej części podręcznika (s. 6), dlatego język opisu gramatyki – choć jest prostszy niż w opracowaniach naukowych, jednak z perspektywy cudzoziemca znającego język polski

na poziomach od A1 do B1 – zbyt trudny. W opisie pojawiają się bowiem – obok terminologii gramatycznej, której indeks z tłumaczeniem na kilka języków zamyka wstęp – m.in. zdania wielokrotnie złożone o skomplikowanej składni oraz imiesłowy. Jest to związane z naturą metajęzyka opisu gramatycznego (por. Grochala 2016), który jako dyskurs specjalistyczny, wysoce abstrakcyjny, pozostaje w dużej mierze powyżej poziomu B1. Odzwierciedla to również fakt, że nauczanie polskiej gramatyki na początkowych poziomach zaawansowania wymaga albo pomocy nauczyciela, albo posłużenia się językiem medium.

Wolumin drugi skoncentrowany jest na odmianie czasownika. Rozpoczyna go tekst od wydawcy oraz podrozdział „Informacje ogólne” wprowadzający odbiorcę w podstawy fleksji werbalnej. Omówiono tu charakterystykę języka polskiego jako języka fleksyjnego, scharakteryzowano krótko bezokolicznik jako formę podstawową czasownika, wprowadzono zagadnienie dwóch tematów czasownika. Następnie skrótowo zarysowano podział na koniugacje, naturę aspektu i jego powiązanie z czasami gramatycznymi, występowanie kategorii rodzaju w odmianie czasownika oraz istnienie alternacji w odmianie. Podobnie jak w części pierwszej wstęp zamyka indeks terminów gramatycznych w tłumaczeniu na – tym razem – pięć języków: angielski, niemiecki, rosyjski, ukraiński i chiński.

Ponownie każdy z rozdziałów otwiera część teoretyczna, a po niej znajdują się ćwiczenia na poszczególnych poziomach zaawansowania, uszeregowane najczęściej według tematu (np. czas wolny, s. 17); sytuacji komunikacyjnej (np. na wakacjach, s. 233) lub – rzadziej – aktu mowy (propozycje i prośby, s. 100) lub szeroko rozumianego kryterium formalnego (np. idiomy, s. 224 czy modlitwy, s. 173).

W części teoretycznej zwraca uwagę rzetelność opisu objawiająca się uwzględnianiem nie jednego („ulubionego” przez Autorki), ale różnych sposobów tworzenia form gramatycznych (por. tryb rozkazujący, s. 155). Wykorzystany zostaje w ten sposób potencjał opracowania skupionego na jednym podsystemie języka – w przeciwieństwie do gatunku tzw. podręcznika kursowego daje ono możliwość ukazania niuansów w prezentowanym materiale.

Podręcznik zawiera także rozdziały powtórzeniowe, podsumowujące większe zagadnienia gramatyczne, takie jak: odmiana czasownika w czasie teraźniejszym (tryb oznajmujący), czas przeszły, przyszły i aspekt, tryb przypuszczający i rozkazujący. Oprócz wymienionych zagadnień w książce omówiono także odmianę i użycie czasowników modalnych, czasowników ruchu oraz czasowników niewłaściwych.

Najnowsza (i ostatnia) część podręcznika koncentruje się na zagadnieniach składniowych. Tradycyjnie po słowie od wydawcy zawiera omówienia podstawowych zjawisk z zakresu składni: rozróżnienia między wypowiedzeniem, zdaniem, równoważnikiem zdania a wykrzyknieniem, podziału na części zdania, wyróżnianiu grupy podmiotu i grupy orzeczenia. Przedstawione są związki wyrazowe w obrębie zdania pojedynczego, różnica między zdaniami rozwiniętymi i nierozwiniętymi. Pokazana jest rola fleksji w budowaniu polskich wypowiedzeń, przypomina się rodzaje gramatyczne. Następnie pokrótce opisany jest szyk zdania pojedynczego, istnienie zdań pojedynczych, złożonych i wielokrotnie złożonych, różnica między zdaniami współrzędnie złożonymi a złożonymi podrzędnie oraz wykres zdania wielokrotnie złożonego. Ponownie pojawia się indeks terminów gramatycznych w tłumaczeniu na pięć języków.

W tej części książki struktura wewnętrzna oparta jest na początku na systematycznym omówieniu poszczególnych części zdania, począwszy od podmiotu, poprzez orzeczenie (lub jego brak w równoważniku zdania), po dopełniacz i okolicznik (ujęte w jednym rozdziale jako określenia orzeczenia), których opis uzupełniony jest o teorię związaną ze zjawiskiem rekcji. Tę część zamyka rozdział poświęcony przydawce i następujący po nim rozdział powtórzeniowy. Następnie Autorki przechodzą do omówienia zdań pytających, negacji, funkcji zaimka *się* oraz zdań złożonych i spójników.

Zgodnie z zapowiedzią wyrażoną we wprowadzeniu podręczniki są przede wszystkim zbiorami ćwiczeń, a zawarta w nich prezentacja zagadnień gramatycznych nie jest „celem samym w sobie” (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 6). Nie zmienia to jednak faktu, że seria przedstawia w sposób gruntowny, rzetelny, dobrze zorganizowany i przystępny wiedzę na temat gramatyki dla poziomów od A1 do B1, co stanowi jej niewątpliwą atut wśród publikacji dotyczących tego podsystemu polszczyzny. Można nawet powiedzieć, że seria jest pełnoprawnym opracowaniem gramatyki polskiej w ujęciu funkcjonalnym dla tych poziomów. Połączenie teorii z praktyką pozwala na uniknięcie rozziwienia, który pojawia się często wtedy, gdy korzysta się równoległe z niezależnych od siebie opracowań teoretycznych i zbiorów ćwiczeń. Jednocześnie jest to pedagogiczne ujęcie polskiej gramatyki, co wiąże się ze specyficznym – uproszczonym, odbiegającym niejednokrotnie od naukowego – sposobem opisu zagadnień językowych (o czym ostrzega wydawca; por. *Czasownik*, s. 6).

Komponent ćwiczeniowy wszystkich trzech części charakteryzuje logiczne i konsekwentne uporządkowanie materiału według przyjętych założeń metodologicznych. Autorki stosują szeroką gamę technik nauczania gramatyki, w tym wiele ćwiczeń opartych na tekstach ciągłych, a także łączących w sobie użycie nowych struktur gramatycznych z działaniami językowymi (głównie z czytaniem). Ćwiczenia uporządkowane są poziomami, które wyróżniono kolorystycznie na marginesie, co ułatwia korzystanie z podręczników.

Choć w centrum zainteresowań Auterek jest gramatyka, książki cechuje także różnorodność gatunków tekstów (mówionych i pisanych), na których oparte są ćwiczenia. Znajdziemy wśród nich m.in. reklamy (*Składnia*, s. 172), rozmowę telefoniczną z pracownikiem infolinii (*Czasownik*, s. 172), ogłoszenie o zaginięciu (*Składnia*, s. 97), a nawet laudację (*Składnia*, s. 27), wiersz (*Składnia*, s. 69), modlitwy (*Czasownik*, s. 173) i donos. Świadomość genologiczna odbiorców podręcznika wzmacniana jest także przez ćwiczenia nazywania rozmaitych gatunków tekstów (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 230)

Atutem serii jest jej wrażliwość na zjawiska stylistyczne. Uwidacznia się ona zarówno w części teoretycznej (zawierającej wskazówki typu „potocznie mówimy”), jak i w części ćwiczeniowej, w której – obok konstrukcji nienacechowanych – odnaleźć można komunikaty oficjalne i formalne (por. *Czasownik*, s. 19), nieformalne, nacechowane emocjonalnie (np. pytania retoryczne, *Składnia*, s. 106) i potoczne (np. formy trybu rozkazującego z czasownikiem *wziąć*, *Czasownik*, s. 169).

Jak deklaruje wydawca, także warstwa socjokulturowa serii była istotna dla Auterek. Podręczniki przekazują liczne treści realio- i kulturoznawcze, m.in. o sławnych Polakach (np. *Fleksja i słowotwórstwo*, s. 180), ważnych miejscach w Polsce (np. *Fleksja i słowotwórstwo*, s. 26), osiągnięciach polskich sportowców (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 221), świętach (*Składnia*, s. 173), kuchni (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 155), geografii (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 198), ważnych wydarzeniach z najnowszej historii Polski (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 202), polskich legendach (*Czasownik*, s. 77) czy systemie edukacyjnym (*Składnia*, s. 75). Troskę o tę warstwę podręcznika

widać w ćwiczeniach charakteryzujących się dużą aktualnością realioznawczą – znajdziemy w nich odniesienia do dyskutowanych obecnie kontrowersyjnych tematów (por. *Fleksja i słowotwórstwo*, s. 110), zjawisk kulturowych (jak minimalizm (*Składnia*, s. 35), czy aplikacja randkowa Tinder (*Składnia*, s. 95), najnowszych wydarzeń (epidemia koronawirusa, *Czasownik*, s. 77). Liczne zadania osadzone są w realiach komunikacji w pracy, co wpisuje się w nurt zainteresowania glottodydaktyków nauczaniem języka dla potrzeb zawodowych.

Autorki zadbały nawet o językowy obraz świata przedstawionego w treści ćwiczeń gramatycznych. Warto zwrócić uwagę, że w zawartych w podręcznikach tekstach znajdziemy treści odbiegające od ujęć stereotypowych: pojawia się np. blog młodej matki, która bez skrępowania mówi o tym, że nie lubi być w domu z dziećmi (*Czasownik*, s. 17), e-mail babci do wnuczka, w którym ceduje ona na niego obowiązki domowe, ponieważ sama wyjeżdża na zagraniczne wakacje (*Czasownik*, s. 140) czy rozmowa z psychologiem kobiety, której partner zdradził ją ze swoim najlepszym przyjacielem (*Składnia*, s. 127).

Przy realizacji tak dużego i rozciągniętego w czasie przedsięwzięcia wydawniczego mogą pojawić się niedopatrzenia i błędy, których nie udało się uniknąć także w *Gramatyce dla praktyka*. W części pierwszej znajduje się np. wyodrębnienie rzeczowników rodzaju żeńskiego z tematem zakończonym na spółgłoskę twardą, jednak brak informacji o zerowej końcówce fleksyjnej (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 8). Wydaje się też, że sposób przedstawienia podziału spółgłosek na twarde, miękkie, zmiękczone i funkcjonalnie miękkie jest dość mylący, co wynika z równoczesnego użycia dwóch klasyfikacji głosek: fonetycznej i morfologicznej (*Fleksja i słowotwórstwo*, s. 7, *Czasownik*, s. 8). Warto byłoby rozważyć, czy mieszanie w ćwiczeniach na koniugacje odmiany czasowników dokonanych i niedokonanych oraz form czasu teraźniejszego użytych do mówienia o przyszłości (*Czasownik*, s. 37 i 38) sprzyja rozumieniu zależności pomiędzy formą a znaczeniem tych konstrukcji gramatycznych. Także przyjęta przez Autorki konwencja rezygnacji ze stosowania poleceń skutkuje (choć w rzadkich przypadkach) niejasnością co do treści zadania (*Składnia*, s. 31, zadanie 5).

Nieodciążenia te nie powinny przysłaniać jednak faktu, że serię *Gramatyka dla praktyka* cechuje najwyższy poziom. Jej osią jest konsekwentnie realizowany zamysł dydaktyczny osadzony w nurcie nauczania komunikacyjnego. Nauczanie języków o tak rozbudowanym systemie odmiany jak polszczyzna wymaga poświęcenia wiele uwagi poprawności gramatycznej, także w formie ćwiczeń wprowadzających i automatyzujących, których bogactwo stworzyły Autorki. Dzięki połączeniu praktyki ze skrupulatnym komentarzem teoretycznym *Gramatyka dla praktyka* stanowi nieocenione źródło wiedzy i materiałów dydaktycznych dla lektorów uczących na poziomach od A1 do B1 i ma szansę stać się publikacją kanoniczną dla glottodydaktyki polonistycznej.

BIBLIOGRAFIA

- Dembińska K., Fastyn-Pleger K., Małycka A., Ułańska M., 2017, *Gramatyka dla praktyka. Fleksja i słowotwórstwo*, Potsdam.
- Dembińska K., Fastyn-Pleger K., Małycka A., Ułańska M., 2021, *Gramatyka dla praktyka. Czasownik*, Potsdam.
- Dembińska K., Fastyn-Pleger K., Małycka A., Ułańska M., 2022, *Gramatyka dla praktyka. Składnia*, Potsdam.

- Grochala B., 2016, *Metajęzyk w wybranych podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, nr 23, s. 73–82.
- Izdebska-Długosz D., 2016, *Uczyć czy nie uczyć? – Przemiany miejsca i roli gramatyki w świetle metod nauczania języków obcych*, „Acta Humana”, nr 7, s. 93–103.
- Janowska I., 2020, *Zadaniowa koncepcja kształcenia językowego w materiałach do nauczania języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, nr 27, 505–526.
- Kaczmarek S. P., 2002, *Gramatyka a funkcjonalno-komunikacyjne nauczanie języka obcego*, „Języki Obce w Szkole”, nr 2, s. 15–19.
- Nassaji H., Fotos S., 2011, *Teaching Grammar in Second Language Classroom*, Nowy Jork i Londyn.
- Seretny A., Lipińska E., 2005, *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*, Kraków.